

РОЗВИТОК ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ОСНОВІ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Стаття присвячена питанням розвитку толерантності учнів засобами української словесності на основі педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського.

Проблема толерантності в педагогіці останнім часом набуває особливого значення, тому дуже актуальним на сучасному етапі розвитку толерантної свідомості школярів стають педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського, оскільки видатний педагог вважав, що терпимість – це найважливіший чинник духовної свідомості учнів, бо становить основу вихованості й допомагає визначитися у складному світі людських стосунків.

Педагогіка В. О. Сухомлинського становить собою нерозривну єдність виховання й навчання. Педагог-практик вважав, що духовно багата особистість повинна бути грамотною людиною, яка з повагою ставиться як до себе, так і до інших. Зважаючи на це, процес формування гармонійно розвиненої людини передбачає формування в школярів високої культури навчальної діяльності.

Високоефективним засобом духовного розвитку дитини, джерелом натхнення в оволодінні мовою, надійним засобом самовираження, самоствердження особистості виступає словесна творчість, яка стає могутнім стимулом духовного життя дитини. Тому саме уроки української мови допомагають учневі зрозуміти красу слова, навчитися користуватися найрізноманітнішими мовними засобами, розвиваючи в собі комунікативну толерантність, власне бачення світу, потяг до розумові праці.

Питанням розвитку толерантності багато уваги приділяють як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, серед них Ш. О. Амоншвілі, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, М. В. Богуславський, В. Г. Риндак, І. Д. Бех та ін. У своїх наукових працях вони ґрунтовно аналізують такі поняття як толерантність, гуманність, виділяють закономірності їх розвитку. Вагомий вклад у педагогіку толерантності вніс видатний учений В. О. Сухомлинський. Великий педагог зауважував, що особливе місце в розвитку толерантної особистості належить учителю-словеснику, бо саме він засобами рідного слова зможе прилучити дітей до духовних надбань народу, прищепити любов до рідної мови [6, с. 23].

Тому метою статті є висвітлення основних напрямів розвитку толерантності учнів на уроках української мови на основі педагогічних ідей В. О. Сухомлинського.

Видатний педагог, викладаючи українську мову і літера-

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

туру, не раз наголошував на важливості формування мовної культури молоді. Йому належать такі слова: «Батьківщина – це твоє рідне слово. Знай, бережи, збагачуй велике духовне надбання свого народу – рідну українську мову» [5, с. 34]. Для Василя Олександровича Сухомлинського знання рідної мови означало позитивний вплив на засвоєння програмового матеріалу інших предметів. Тому видатний педагог вважав мову провідним предметом у системі всіх навчальних дисциплін.

В. О. Сухомлинський вважав, що засобами мови ми виховуємо найважливіші моральні якості вихованців: любов і повагу до людей, честь, совість, доброту, співчуття, бажання прийти на допомогу. Педагог-практик у своїй статті «Нагорода за добро» підкреслював, що «ми зобов'язані виховувати в дітях доброту, людяність, сердечність, чуйність. Кожен з нас повинен знати і відчувати, що на нашій совісті – доля дітей, що від нашої духовної культури залежить розум, здоров'я і щастя молодого покоління» [4]. В основі всієї педагогічної діяльності В. О. Сухомлинського лежить глибока віра в дитину, її можливості бути хорошою людиною, які закладаються ще в дитинстві, а розвиваються й удосконалюються все життя. Тому метою сучасного курсу української мови стало максимальне наближення до життєвих потреб учнів.

Щоб навчання для дітей стало не навантаженням, а діяльністю, яка дарує радість пізнання, треба створити почуття успіху, задоволення від досягнутого. А тому уроки української мови повинні бути націлені на позитивне сприйняття учнями мовних тем, на толерантне співробітництво вчителя й учня. Адже на цих уроках педагог розвиває мовну грамотність, творчу яву дитини. Саме цим проблемам велику увагу приділяв видатний педагог В. О. Сухомлинський. Його уроки під відкритим небом створювали для вихованців найсприятливіші умови розвитку толерантної особистості. Василь Олександрович радив: «Якщо бажаєте, щоб діти полюбили рідне слово, йдіть з ними до живих джерел – у поле, ліс, садок – весною і влітку, взимку і восени. Відкривайте перед ними чисті джерельця, пийте з них живу воду, і душі ваших вихованців не вгамують спраги – бажання збагнути чарівну красу рідної мови» [6, с. 24].

Мовна толерантність не є вродженою, вона формується й розвивається в дитині. Адже цьому навчити не можна, бо процес досить складний. Тому необхідним компонентом загальної культури людини – є розуміння, прийняття іншої людини, терпиме ставлення до оточуючих. Також важливим кроком у розвитку толерантної творчої особистості є система вправ і завдань для учнів на основі педагогічних ідей В. О. Сухомлинського. Як відомо, сам педагог написав чимало казок, творів-мініатюр, оповідань для дітей. Тільки тонкий знавець дитячих душ міг створити такі твори, які сприяють вихованню важливих людських якостей. На основі цих робіт учням можна запропонувати цілу низку завдань:

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

- подорожі за творами письменника;
- складання текстів в різних типів мовлення (розповідь, опис, роздум);
- складання творів-мініатюр на основі афоризмів В. О. Сухомлинського;
- перекази текстів, контрольні диктанти;
- хвилинки каліграфії та толерантності;
- словникові (вибіркові, розподільні, пояснювальні, зорові, слухові) та контрольні диктанти;
- лексичний (стилістичний) аналіз тексту; робота з деформованим текстом.

Так, у 9 класі під час опрацювання теми з розвитку мовлення «Оповідання на самостійно вибрану тему» пропонується вправа на основі твору В. О. Сухомлинського «Дуб на дорозі», де учні повинні відтворити пропущені рядки тексту. Школярі починають пропонувати свої варіанти, обґрунтовуючи власні думки. Вони обговорюють свої варіанти в групах, потім зачитують придумані речення, міркуючи, наскільки вдало відтворено текст. Після обговорення робіт, учителем пропонується оригінальний текст Василя Олександровича. Таким чином, в учнів з'являється можливість зрозуміти ідейний зміст оповідання видатного педагога і визначитися, наскільки вони були близькі до думок В. О. Сухомлинського. Школярі, складаючи власні судження про дії та вчинки людей, розуміють, наскільки толерантні стосунки допомагають вирішувати питання у складних життєвих ситуаціях.

Створення казки на уроках мови є видом роботи, який учи́ть дітей не тільки розвивати творчу уяву, а й вчитися бути добрими, уважними до людей, толерантними у ставленні до навколишнього світу. Пропонуємо учням 5-6 класів на основі казок В. О. Сухомлинського створити власні роботи за темами «Чому плакала Хмаринка?», «Зажурений Соняшник», «Як Дзвіночок допоміг Сонечку», «Радість маленького горобчика» тощо.

Прикладом може стати така казка під назвою «Чому плакала Хмаринка?».

Чому плакала Хмаринка?

Жило-було на небі веселе й добре Сонечко. Коли воно вранці прокидалось, то протирало заспані оченята, а потім привітно усміхалося людям, землі, небу. Усі раділи привітному Сонечку. Одного разу воно прокинулось від того, що неподалік хтось голосно плакав. Хто це? Озираючись Сонечко і побачило маленьку Хмаринку: «Чого ж ти плачеш, маленька? Може, ти загубилась», – спитало небесне світило. А Хмаринка відповіла, що старші хмарки не дозволяють їй проліти дошкику. Усміхнулось Сонечко, пригорнуло маленьку й говорить: «Я ще трохи відпочину, а ти попрацюй. Я не дозволю тебе ображати. Тепер я буду тебе оберігати!». Зраділа Хмаринка, повеселішала. Потім подякувала Сонечку за турботу і, підстрибуючи, пролилася дощиком над запашною і квітучою галявиною.

У цій казці дитина виявила небайдужість до тих, кого

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

ображають, підтримала беззахисних. В образі Сонечка для Хмаринки було знайдено уважного й терплячого захисника.

Уроки розвитку мовлення, на думку Василя Олександровича, спрямовані на загальний розвиток особистості. У цьому полягає їх справжній сенс. Видатний учений наголошував, що слово – «це найважливіший педагогічний інструмент, його нічим не замінити» [5, с. 15].

Так у 9 класі пропонуємо учням опрацювання притчі В. О. Сухомлинського «Бо я – людина». Де вони повинні визначити етичні терміни, вжиті в ній, основну думку, закладену автором, а також поміркувати над проблемами людяності й толерантності. Потім пропонуємо школярам скласти схему основних етичних ідей вчення В. О. Сухомлинського. Ця схема може мати такий вигляд (рис. 1)

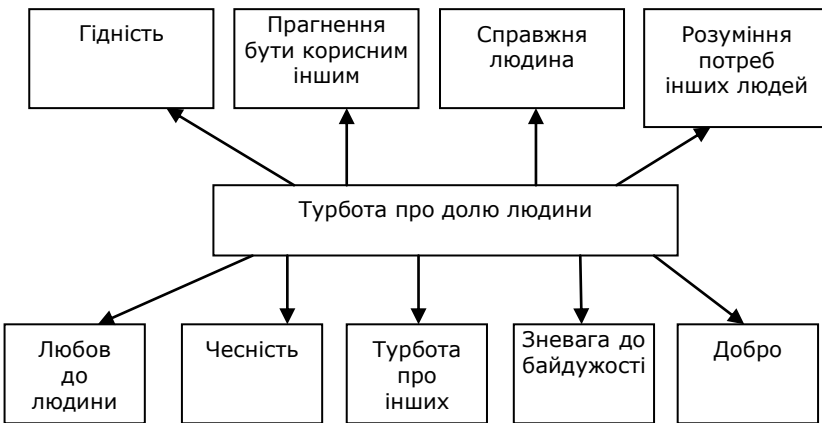

Рис. 1 Основні ідеї вчення В. О. Сухомлинського за притчею «Бо Я – людина»

Виконуючи такий вид роботи, учні самостійно повинні визначити для себе, якими моральними якостями повинна володіти справжня людина. Також усвідомити, що названі етичні ідеї вчення видатного педагога будуть для них провідними у майбутньому.

Складання творів-мініатюр на основі афоризмів В. О. Сухомлинського є досить цікавим видом роботи з розвитку толерантності учнів на уроках української мови. Видатний педагог – неперевершений майстер афоризмів, які містять глибокий філософський зміст. Тому учням надаємо змогу розкрити ідейне навантаження деяких мудрих висловів В. О. Сухомлинського, наприклад: «Совість – це емоційний страж переконань», «Людина така, яке її уявлення про шастя», «Людина народжується на світ не для того, щоб зникнути безвісною пилінкою. Людина

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

народжується, щоб лишити по собі слід вічний». Роботу можна провести в групах, де учні, після створення робіт, можуть презентувати етичні правила за поданими афоризмами. Такий вид учнівської діяльності дає можливість сформувавши певні погляди на життя, зрозуміти своє ставлення до певних моральних проблем, визначити власну точку зору.

Відповідальне ставлення дітей до навколишнього світу є важливою нормою толерантної поведінки. Сприяють цьому доброзичливі бесіди про оточуючий світ та місце людини в ньому, щоб дитина змогла опанувати найкращі зразки моральної поведінки, щоб у неї сформувалися моральні погляди і переконання, розвивалася толерантність, почуття справедливості та власної гідності. В. О. Сухомлинський стверджував, що «для виховання моральної культури дуже важливо, щоб людина і в особистих, і в колективних духовних взаєминах була пов'язана з іншими людьми узами добрих побажань. Нехай одночасно з першими кроками пізнання навколишнього світу вона переживає радісне хвилювання і тривогу у зв'язку з благополуччям чи горем іншої людини. Нехай на власному досвіді переконається, що від того, як вона бачить іншу людину, як до неї ставиться, залежить мир і спокій її душі» [7, с. 110].

В. О. Сухомлинський – творча й багатогранна особистість. Відомий український педагог залишив багато висловів, які сприяють формуванню високих моральних якостей, працелюбності, толерантному ставленню до оточуючих, доброзичливості, стриманості, милосердя, справедливості.

На уроках української мови використання творчої спадщини В. О. Сухомлинського дає можливість учителю розкрити перед учнями неочінену скарбницю мудрості видатного педагога. Можна використати речення і невеликі тексти для мовного аналізу. Пропонуємо учням для роботи такий текст, в якому треба пояснити значення виділеного вислову, визначити головні члени речення та синтаксичну роль тире.

В. О. Сухомлинський говорив: «Виховуй у собі людину – ось що головне. Інженером можна стати за п'ять років, вчитися на людину треба все життя.

Найголовніше в душі – це краса в широкому розумінні – це мистецтво і музика, і сердечні стосунки з людьми («Листи до сина») [8, с. 610].

Учні, заглиблюючись у зміст тексту, зрозуміють, що треба розвивати в собі риси справжньої людини.

Зміст наступного тексту спонукає учнів розвиватися, творчо мислити, бути людьми, виховувати почуття товарищескості.

«Юні мої друзі, шадіть серце і виховуйте почуття. Пам'ятайте, що в наш час людина з кожним кроком відчуває вплив навколишнього середовища. В ідеї – людина людині друг, товариш і брат – закладено глибокий зміст. Бути другом – це значить утверджувати в собі людяність.

У тебе будуть діти, пам'ятай: від того, як маленька дитина

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

ставиться до птахів, квітів, дерев, залежить її ставлення до людини» [6, с. 17].

Учні прочитають текст, визначать головну думку, а також виконають граматичне завдання: визначити стиль, назвати характерні ознаки цього стилю; пояснити вживання розділових знаків.

Розвиткові толерантності сприяє також наступний текст, в якому В. О. Сухомлинський розкриває думку про значення в житті людини вміння співпереживати, бути небайдужим до проблем оточуючих. Завдання до тексту: прокоментуйте погляди В. О. Сухомлинського на речі, про які говориться в даному уривку; зробіть синтаксичний розбір кожного речення.

«Якщо людину з дитинства виховують на красі, на хороших книгах, якщо у неї розвивається схильність до переживань, захоплення красою, то навряд чи вона стане людиною розбещеною, безсердечною.

Краса, а над усе художні цінності, виховують витончену натуру, а чим витонченіша натура, тим гостріше людина сприймає світ і тим більше може дати світу («Листи до сина») [8, с. 613].

Отже, цей цінний доробок учитель-словесник може використати на уроках української мови, бо пропонувані тексти, взяті з творів В. О. Сухомлинського, сприяють формуванню й розвитку високих моральних рис, поетичності у поглядах на природу, толерантного ставлення до людей.

Творча робота – це результат складної роботи на уроці вчителя й учня, це виявлення розвитку дитини, вміння володіти словом, що висловити власну думку, відповідно до емоційного стану. На таких уроках учні відчують себе впевненими, формується їх вміння спілкуватися, толерантно ставитися один до одного. Тому В. О. Сухомлинський на своїх уроках учив творити словами, думати, відчувати. Користуючись творчою спадщиною видатного педагога, можна опрацьовувати його оповідання і казки на уроках-діалогах, уроках-роздумах, уроках з елементами інсценізації. Така методика сприяє рефлексивному аналізу відображеної ситуації, стимулює оцінку учнями свого ставлення до людей, які мають іншу національність, розмовляють іншою мовою. Дитина повинна усвідомити необхідність доброзичливого ставлення до відмінностей між людьми у широкому смислі, уникнення нетерпимості.

Для того щоб в учнів сформувати і розвинути толерантність необхідно на уроках української словесності виховувати найкращі моральні якості, які сприятимуть становленню особистості. Виховні можливості мови невичерпні. Адже дитина, вивчаючи мову, крок за кроком пізнає багатий світ природи, суспільних стосунків, думок і почуттів, тобто вивчає саме життя у всій його багатогранності. І, звичайно, душею уроків мови, їхнім живим нервом В. О. Сухомлинський вважав слово, бо його вагомість вимірюється добротою, милосердям, терпимістю до різноманітних проявів у сфері людських стосунків. Тому ово-

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

лодіння культурою слова є невідмінною передумовою успішного навчання і розумового розвитку дитини. На уроках української мови школярі вчать грамотно висловлюватися, правильно формулювати думки, толерантно спілкуватися і відчувати себе причетним до цілющих джерел рідної мови.

Отже, реальністю сьогодення є культ рідного слова, який проголосив В. О. Сухомлинський. Навчити дітей засобами мови бути толерантними, порядними, людяними, милосердними стало нагальною потребою в нашому суспільстві. Тому ми знову повертаємося до невичерпних джерел людської мудрості, добра і любові. І таким джерелом ми називаємо педагогічну скарбницю видатного українця Василя Олександровича Сухомлинського. Учителі української мови для формування толерантності особистості засобами мови можуть використовувати спадщину видатного педагога ХХ століття.

Література:

1. Бех І. Д. Основоположник науки про вищі переживання і цінності: принцип міжособистісної спільномірності В. Сухомлинського у вирішенні проблеми толерантності / І. Д. Бех // Освіта. – 2014. – № 42. – С. 3.
2. Глазова О. Матеріали до вивчення мови в 6 класі // Дивослово. – 1999. – № 12. – С. 15-23.
3. Гончаренко Л. А. В. О. Сухомлинський про виховання толерантної поведінки особистості / Л. А. Гончаренко // Педагогічна спадщина А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського: історія та сучасність: матеріали обласних педагогічних читань (15 березня 2013., м. Херсон) / за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко, І. В. Воскової. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – С. 16-20.
4. Сухомлинський В. А. Награда за добро / В. А. Сухомлинський // Правда. – 2014. – 20.02.1967.
5. Сухомлинський В. О. Моральні заповіді дитинства і юності / В. О. Сухомлинський. – К., 1966. – С. 3-4.
6. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори у 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С. 9-279.
7. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. – Т. 2. – К.: Рад. школа, 1976. – 416 с.
8. Сухомлинський В. О. Листи до сина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5-ти т. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 585-657.
9. Сухомлинська О. В. Цінності в історії розвитку школи в Україні [Текст] / О. В. Сухомлинська // Цінності в історії освіти і виховання: науково-методичний збірник / [за заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенко, Р. П. Скульського, упор. О. М. Павліченка]. – К., 1997. – 224 с.